

ЧОРВАЧИЛИК ХЎЖАЛИКЛАРИ ФАОЛИЯТИНИНГ ҚОРАМОЛЧИЛИК МАҲСУЛОТЛАРИ БОЗОРЛАРИ ШАКЛЛАНИШИДАГИ ЎРНИ

С.Адилов,

Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги соҳасида
стратегик ривожланиш ва тадқиқотлар халқаро
маркази мустақил тадқиқотчиси

Аннотация: Мазкур мақолада қорамолчилик маҳсулотлари етиштирувчи тадбиркорлик субъектлари фаолиятини ривожлантириш ҳамда улар ишлаб чиқарадиган маҳсулотлар бозорини шакллантиришнинг муҳим ижтимоий-иқтисодий асослари хусусида фикр юритилади. Давлат томонидан қабул қилинган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларнинг соҳани ривожлантиришдаги ўрни, қорамолчилик маҳсулотларининг ишлаб чиқариш мазмуни ва қайта ишлашни ҳисобга олган ҳолдаги гуруҳлари таркиби, қорамолчилик маҳсулотлари бозорлари шаклланишида тадбиркорлик субъектлари учун муҳим хусусиятлар таҳлил қилинади. Шунингдек, фермер хўжаликлари ва масъулияти чекланган жамиятлар мақомидаги чорвачилик хўжаликлари билан оилавий асосда фаолият юритувчи деҳқон ва томорқа хўжаликлари фаолиятининг иқтисодий самарадорлиги кўрсаткичлари ҳамда уни баҳолаш бўйича тавсиялар берилади.

Мустақиллик йилларида аграр соҳада олиб борилган ислохотлар ва қабул қилинган ҳуқуқий ҳужжатлар чорвачилик соҳасида хусусий мулкчиликнинг пайдо бўлишига сабаб бўлди.

Амалга оширилган чора-тадбирлар чорвадорларда мол-мулкка ва ишлаб чиқарилган маҳсулотга эгалик қилиш ҳиссиёти пайдо бўлишида, бозор шароитида ишлаш учун тадбиркорлик кўникмалари шаклланишида муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва молларини кўпайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2006 йил 23 мартдаги ПҚ-308-сон қарорига асосан деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва моллари сонини кўпайтириш, насли моллар, омихта ем ва ем-хашак билан таъминлаш, ҳудудларда аҳоли бандлиги даражасини оширишни назарда тутган ҳолда кўплаб йўналишларда чорвачилик соҳасига хизмат кўрсатувчи субъектлар ташкил қилинди.

Мазкур қарор ижроси доирасида амалга оширилган тадбирлар натижасида ҳудудларда 161 та зооветеринария шохобчалари фаолияти йўлга қўйилиб, уларни

зарур асбоб-ускуналар билан жиҳозлаш мақсадлари учун 408 млн сўмлик имтиёзли кредит йўналтирилди. Чорва молларининг наслини яхшилаб бориш мақсадида мамлакатимизга Украина, Голландия, Беларусь Республикаси, Хитой, Польша, Қозоғистон каби давлатлардан насли қорамоллар олиб келинди.

Деҳқон ва фермер хўжаликларида парваришланаётган чорва моллари бош сонини кўпайтириш, сут ва гўшт маҳсулотлари етиштиришни рағбатлантиришда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва моллар кўпайтиришни рағбатлантиришни кучайтириш ҳамда чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2008 йил 21 апрелдаги ПҚ-842-сон қарори муҳим аҳамият касб этди.

Мазкур қарорга асосан зооветеринария хизматлари соҳасида бозор механизмини жорий қилишни тезлаштириш учун собиқ ҳудудий Ветеринария бошқармаларининг зооветеринария шохобчалари давлат тассаруфидан чиқарилиб, хусусийлаштирилди. Хусусий тадбиркорларга зооветеринария хизмати кўрсатиш учун лицензия олиш тартибини соддалаштириш масаласи, уларни давлат рўйхатидан ўтказишда 5 йиллик давлат божидан озод қилиш имтиёзлари жорий қилинди.

Бугунги кунда гўшт маҳсулотларининг 75 фоиздан ортиғи, сут маҳсулотларининг деярли ҳаммаси етиштирилаётган қорамолчилик тармоғига аҳолини озиқ-овқат билан таъминлаш масаласини ҳал қиладиган асосий тармоқ сифатида қараш тўғри бўлади. Мамлакатда етиштирилаётган сут ва сут маҳсулотларининг 97-98 фоизи, гўшт маҳсулотларининг 75 фоиздан ортиғи қорамолчилик хўжаликларида етиштирилаётгани, оилада фарзандлар тарбияси ва қишлоқ жойларидаги бандлик масалаларини ҳам қўшадиган бўлса, мазкур тармоқни ривожлантириш нечоғли аҳамиятли экани яққол англашилади.

Таҳлилларга эътибор берилса, сўнгги 10-15 йил давомида мамлакатимизда қорамоллар бош сони ва шунинг баробарида маҳсулот етиштириш ҳажми ўсиб бораётганини кўриш мумкин. Бироқ, шу билан бирга, сигирларнинг ўртача сут маҳсулдорлиги пастлиги сут ишлаб чиқариш ва уни қайта ишлаш соҳаларида замонавий техник воситалар, технологияларни жорий қилишга, чорвадор кадрлар малакасини оширишга инвестициялар йўналтириш учун тўсиқ бўлмоқда. Айниқса, омикта ем ишлаб чиқариш соҳасида фойдаланилаётган технологиялар маҳсулот сифатини таъминлаш имконини бермайди.

Юқорида қайд этилган иқтисодий ва бошқа муаммолар республикада сут ва гўшт маҳсулотлари ишлаб чиқариш кўп инвестиция талаб қилмайдиган кичик ҳажми деҳқон ва томорқа хўжаликларига қараб ҳаракатланиб боришига сабаб бўлди. Бир томондан, бу – яхши, деҳқон ва томорқа хўжаликлари тўлиқ хусусий мулк асосида фаолият юритади, уларнинг ишлаб чиқариш фаолиятига маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллари аралаша олмайди. Лекин кичик ҳажми деҳқон ва томорқа хўжаликларида қорамоллар зотдорлигини таъминлаш, етарли миқдордаги ва сифатли озуқа етказиб бериш, замонавий технологиялар асосида молларни парваришлаш, маҳсулот етиштириш ва уни сақлаш имкони мавжуд эмас. Бу эса

маҳсулдорликни ошириш, интенсив ишлаб чиқаришни ташкил қилиш имконини чеклайди.

Республикада шакланган қорамолчилик тармоғи ва маҳсулот етиштириш турлари ҳамда ассортиментига эътибор қаратиладиган бўлса, маълум йўналишлардаги ва ассортиментдаги маҳсулотлар етиштириш тизими юзага келганига гувоҳ бўлиш мумкин. Уларни қуйидаги гуруҳларга бирлаштириш мумкин (1-расм).

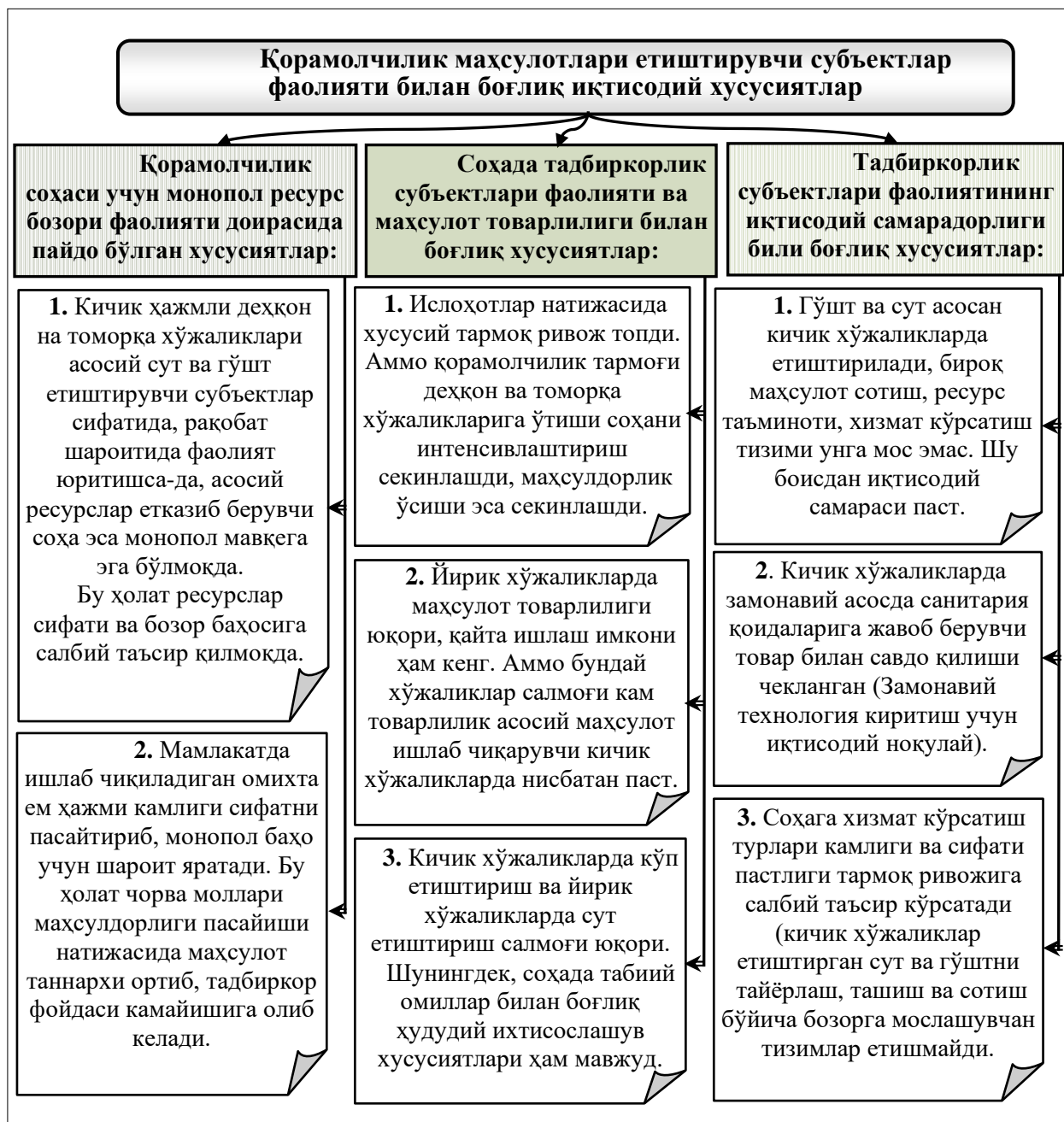
1-расм. Қорамолчилик маҳсулотларининг ишлаб чиқариш мазмуни ва қайта ишлашни ҳисобга олган ҳолдаги гуруҳлари таркиби¹

Қайд этилганлардан кўриниб турибдики, қорамолчилик соҳасида кўплаб ва хилма-хил турдаги маҳсулотлар тайёрланади ҳамда уларнинг озиқ-овқат сифатидаги аҳамияти бекиёс. Шу билан бир қаторда, қорамолчилик маҳсулотлари

¹ Манба: Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

ишлаб чиқаришда хўжалик юритиш субъектларига иқтисодий наф келтирадиган қисми бозор учун мўлжалланган сифатли товар маҳсулотлари ҳисобланади.

Юқоридагиларни инобатга олсак, қорамолчилик маҳсулотлари бозори ривожланишининг чорвачилик маҳсулотлари етиштирувчи субъектлар, жумладан, деҳқон ва томорқа хўжаликлари учун муҳим бўлган ажралиб турувчи хусусиятлари, бизнингча, қуйидаги гуруҳлар доирасида намоён бўлади (2-расм).

2-расм. Қорамолчилик маҳсулотлари бозорлари шаклланишида тадбиркорлик субъектлари учун муҳим хусусиятлар²

² Манба: Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Қорамолчилик хўжаликлари учун зарур техник воситалар, омихта ем, узоқ муддатли фойдаланиладиган ресурслар билан таъминлаш тизимида монополия ҳолати мавжудлиги ишлаб чиқаришни ташкил қилишда эътиборга олиниши лозим бўлган иқтисодий хусусият ҳисобланади.

Республикада чорвачилик хўжаликлари учун омихта ем тайёрлаш асосан пахта хомашёси, буғдой, мева-сабзавотларни қайта ишловчи корхоналар фаолияти билан боғлиқ. Ушбу тизим анъанавий равишда чигитни, буғдойни қайта ишлаш натижасида қўшимча маҳсулот сифатида олинадиган чигит шроти, шелуха, кепак асосидаги омихта ем тайёрлашдан иборат.

Лекин тайёрланадиган омихта ем миқдори республиканинг ички талабини қондира олмайди. Шу билан бирга, гўшт ва сутнинг асосий қисмини (95% дан ортиғи) ишлаб чиқарадиган деҳқон ва томорқа хўжаликларига етказиб бериш биржа савдолари асосида амалга оширилиб, бу тизим кичик ҳажмли деҳқон ва томорқа хўжаликлари фаолиятига мос эмас.

Тайёрланаётган омихта ем миқдори талабга нисбатан камлиги, уни ишлаб чиқарувчилар монополия шароитида фаолият юритиши маҳсулот сифати пасайишига ва бозор баҳоси ортиб боришига шароит яратади. Ем-хашак етишмаслиги чорва моллари маҳсулдорлиги пастигининг асосий сабабларидан бири ҳисобланади. Мазкур хусусият гўшт ва сут етиштирувчи қорамолчилик хўжаликлари фаолиятини ташкил қилишда эътиборга олиниши лозим бўлган масалалардан биридир.

Қорамолчилик соҳасида тадбиркорлик шакллари фаолияти ва қорамолчилик субъектлари маҳсулотлари товарлиги даражаси билан боғлиқ ижтимоий-иқтисодий хусусиятлар қуйидагилар:

- мустақиллик йилларида асосий экин майдонларига пахта ва ғалла жойлаштирилиши натижасида ем-хашак экинлари майдони тобора қисқариб борди. Ем-хашак бошқа ресурслар тақчиллиги сабабли маҳсулот етиштириш аста-секин инқирозга, ресурс тақчиллигига бардошли бўлган деҳқон ва томорқа хўжаликлари томонга силжиб борди. Ҳозирда бу соҳада асосий маҳсулот етиштирувчи сифатида оилавий асосда фаолият юритадиган деҳқон ва томорқа хўжаликлари асосий салмоққа эга бўлмоқда;

- йирик чорвачилик субъектларида (маъсулияти чекланган жамиятлар, йирик фермер хўжаликлари) маҳсулотларнинг товарлилик ва чорва молларининг маҳсулдорлик даражаси анча юқори. Аммо бундай хўжаликлар салмоғи қорамолчилик соҳасида сезиларли даражада кам (6-7%);

- қорамолчилик маҳсулотларининг асосий қисмини деҳқон ва томорқа хўжаликлари етиштириши товар-маҳсулот салмоғини сезиларли даражада пасайтиради. Фақат йирик аҳоли яшаш манзилларига яқин деҳқон ва томорқа хўжаликларида сут маҳсулотлари товарлилик даражаси юқорирак;

- гўшт ва сут етиштириш билан шуғулланувчи деҳқон ва томорқа хўжаликлари сони кўп бўлишига қарамай, бир хўжаликка тўғри келадиган маҳсулот ҳажми кам. Маҳсулот етиштириш ҳажми катта бўлган тадбиркорлик субъектларида (фермер хўжаликлари, МЧЖлар каби) сут етиштириш салмоғи юқорилиги кузатилади (65-75%);

Мазкур хусусиятлар соҳани ривожлантиришда ҳудудлар шароитидан келиб чиққан ҳолда ҳамда алоҳида йўналишлар бўйича ихтисослашув даражасини ҳисобга олишни тақозо қилади. Бунда сут ва гўштга бозор талаби, ҳудудий табиий-иқлим шароитлар, озуқа етиштириш имконияти ва шакланган тажрибаларни ҳам инобатга олиш талаб этилади.

Қорамолчилик соҳаси тадбиркорлик субъектлари фаолиятининг иқтисодий самарадорлиги билан боғлиқ хусусиятлар қуйидагилардан иборат:

- қорамолчилик маҳсулотлари етиштирувчи деҳқон ва томорқа хўжаликлари ҳамда маҳсулотларни тайёрлаш, ташиш, истеъмолчига етказиш, ресурс таъминоти, хизматлар кўрсатиш тизими субъектлари фаолиятида ўзаро мутаносиблик мавжуд эмас. Натижада чорвачилик хўжаликларида ва шунингдек, хизмат кўрсатиш соҳалари субъектларда ҳам иқтисодий самарадорликка эришиб бўлмайди. Демак, бу борада бозор талабини қондириш бўйича тегишли тадбирларни ишлаб чиқиш зарурати мавжуд;

- гўшт ва сут етиштириш кўп сонли деҳқон ва томорқа хўжаликлари зиммасида эканлиги, замонавий талаблар асосида етиштирилган, қайта ишланган, қадоқланган, санитария қоидаларига жавоб берувчи маҳсулотни бозорга тақдим этишни секинлаштиради. Ушбу хўжаликларнинг ишлаб чиқариш ҳажми, иқтисодий аҳволи ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш йўналишларида замонавий техникаларни жорий қилиш учун қийин.

Чорвачилик маҳсулотлари етиштирувчи тадбиркорлик субъектлари самарадорликни баҳолаш юзасидан тегишли услубий ёндашувларни қўллашни тақозо қилади. Масалан, фермер хўжаликлари, масъулияти чекланган жамиятлар мақомидаги чорвачилик хўжаликлари билан оилавий асосда фаолият юритувчи деҳқон ва томорқа хўжаликлари фаолиятининг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш ўртасида жиддий фарқлар мавжуд. Бунда қуйидаги қиймат ва натурал иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларидан фойдаланиш тавсия қилинади (1-жадвал).

1-жадвал

Қорамолчилик маҳсулотлари етиштиришнинг иқтисодий самарадорлиги кўрсаткичлари доирасидаги хусусиятлар³

Кўрсаткичлар	Умумий иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари тизими	Фермер хўжалиги, МЧЖлар	Деҳқон ва томорқа хўжалиги	Муқобил кўрсаткич тавсия қилинади*
ат кўрсаткич	- бир шартли мол бош сони ҳисобидан олинган маҳсулот, (сўм).	+	+	-

³Манба: Муаллиф томонидан тавсия қилинмоқда.

	- бир шартли мол бош сони ҳисобидан олинган фойда, (сўм).	+	йўқ	<i>“Ялпи даромад кўрсаткичи асосида”</i>
	- етиштирилган маҳсулот таннархи, (кг/сўм)	+	йўқ	<i>“Моддий харажатга нисбатан”</i>
	- сотилган маҳсулот бирлиги ҳисобига олинган, соф фойда (сўм).	+	йўқ	<i>“Ялпи даромад кўрсаткичи асосида”</i>
	- маҳсулот рентабеллиги, (%)	+	йўқ	<i>“Моддий харажатга нисбатан”</i>
Нагура кўрсаткичлари	- бир шартли мол бош сони ҳисобидан олинган маҳсулот, (тирик вазн), ц.	+	+	-
	- сигирлар сут маҳсулдорлиги (ц).	+	+	-
	- бир центнер озуқа бирлиги сарфи ҳисобига етиштирилган маҳсулот, (ц).	+	+	-
	- 100 бош сигир ҳисобига бузоқ олиш, (бош).	+	+	-
	- бир ишчи ҳисобига етиштирилган маҳсулот, (ц).	+	+	-
	- етиштирилган сутнинг ёғлилик даражаси, (%)	+	+	-

Кўриниб турибдики, маҳсулот етиштириш иқтисодий самарадорлиги қиймат кўрсаткичлари бўйича фермер, деҳқон ва томорқа хўжаликлари доирасида бир қатор фарқлар мавжуд.

Хусусан, қиймат кўрсаткичлари таркибига кирувчи бир шартли мол бош сони ҳисобидан олинган маҳсулот қийматини фермер, деҳқон ва томорқа хўжаликлари доирасида ҳисоблаш имкони мавжуд бўлса, “бир шартли мол бош сони ҳисобига тўғри келадиган соф фойда” ёки “сотилган маҳсулот бирлиги ҳисобига олинган соф фойда кўрсаткичларини оилавий асосда фаолият юритадиган деҳқон ва томорқа хўжаликларида ҳисоблаш имкони мавжуд эмас. Бу ҳолатда деҳқон ва томорқа хўжаликларида иқтисодий самарадорликни баҳолаш учун “ялпи даромад” кўрсаткичидан фойдаланиш тавсия қилинмоқда (2-жадвал).

2-жадвал

Қорамолчилик маҳсулотлари етиштиришнинг иқтисодий самарадорлиги кўрсаткичлари таҳлилини амалга ошириш хусусиятларини мувофиқлаштириш⁴

т/р	Муқобил иқтисодий кўрсаткичлар	Ҳисоблаш формуласи	Шартли белгилар ва изоҳлар
1.	- бир шартли мол бош сони ҳисобидан олинган фойда, (сўм) (ШМ_ф).	$\text{ШМ}_{\text{ф}} = \frac{\text{МК} - \text{МХ}}{\text{ШМ}_{\text{бс}}}$	МК - маҳсулот қиймати, сўм; МХ - моддий харажатлар, сўм ШМ_{бс} - шартли мол бош сони, бош.
2.	- етиштирилган маҳсулот таннари, (кг/сўм) (МТ)	$\text{МТ} = \frac{\text{МХ}}{\text{МК}}$	Асос: Хўжаликда маҳсулот етиштириш учун сарф қилинган моддий харажатлар
3.	- сотилган маҳсулот бирлигига олинган, соф фойда (сўм) (МСФ)	$\text{МСФ} = \frac{\text{МК} - \text{МХ}}{\text{СМ}_{\text{к}}}$	(Ялпи даромад кўрсаткичи асосида): СМ_к - сотилган маҳсулот қиймати, сўм
4.	- маҳсулот рентабеллиги, (%). (Р)	$\text{Р} = \frac{\text{МК} - \text{МХ}}{\text{МХ}} \times 100$	Асос: Хўжаликда маҳсулот етиштириш учун сарф қилинган моддий харажатлар

Қорамолчилик соҳаси иқтисодий самарадорлиги, натурал кўрсаткичлари фермер ва деҳқон хўжаликлари доирасида фарқ қилмасида, меҳнат унумдорлигини ҳисоблашда (бир киши ҳисобига етиштирилган маҳсулот миқдори) мураккаблик пайдо бўлади. Айниқса, деҳқон ва томорқа хўжаликларида чорвачилик маҳсулотлари етиштиришга сарф қилинган иш вақтини ҳисобга олиш анча қийин. Оилавий жамоаларда меҳнат сарфини ягона бирликка келтиришда муаммолар юзага келади.

Демак, турли хўжалик юритиш шакллари доирасида қорамолчилик маҳсулотлари етиштиришнинг иқтисодий таҳлили имкон қадар барча субъектлар учун тегишли иқтисодий кўрсаткичлар доирасида амалга оширилиши лозим.

Биз тавсия қилаётган усуллар (2-жадвал) деҳқон ва томорқа хўжаликлари фаолияти иқтисодий самарадорлигини ушбу хўжаликлар доирасида таққослама таҳлил қилишда ёки бошқа хўжаликлар доирасида ҳам ушбу усулдан фойдаланиб, кўрсаткичларни аниқлашда объектив хулоса қилиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жумҳурият аҳолиси шахсий хўжалигидаги моллар ва паррандаларни ем-хашак билан таъминлаш ҳамда уларда

⁴Манба: Муаллиф томонидан тавсия қилинмоқда.

чорвачилик маҳсулотини кўпайтириш тўғрисида” 1990 йил 10 майдаги ПФ-5-сон Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва молларини кўпайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2006 йил 23 мартдаги ПҚ-308-сон қарори.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва моллар кўпайтиришни рағбатлантиришни кучайтириш ҳамда чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2008 йил 21 апрелдаги ПҚ-842-сон қарори.

4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Республика чорвачилигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 1993 йил 15 мартдаги 137-сон қарори.

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

